

## ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

### ՄԻՋԻՆ ԴԱՐ՝

Նորմանաց արշաւանքը, և Մեծն Ալֆրիտ :

Սինչդեռ Գերմանականն ի ուղովիկոս և Նաղատն ի արդուս ի թարիոսի ժառանգութիւնն իրարու ձեռքէն յափրշտակել ջանալով՝ հարաւային իւրոսպան կը խռովէին, և նոյն աղէտալի գժտութիւններն իբրեւ կտակաւ իրենց որդւոցը կ'աւանդէին, իորմանք աներկիւղ կ'արշաւէին ի Գաղղիա և օրէ օր աւելի փնասներ կը հասցընէին, մանաւանդ յորմէ հետէ Օրաւորն Ուպերդ իրենց կտրիճ հակառակորդը մեռեր էր Պրիզերդի պատերազմին մէջ. և իրենք զիրենք նաւակներու ձեռքը յանձնելով՝ բոլոր գետերը կը կտրէին և երկրին կեդրոնը կը դիմէին : Լագոյ, Սոմ, Սէյն և ի ուսու գետերը արեամբ ներկուած էին, և աշխարհին հարստութիւնները օտար երկիր փոխադրուելու կը ստիպուէին. ամէն կողմերէ յանկարծական յարձակումներու և ջարդերու ձայներ կը լսուէին, և նոյն իսկ Ռարիզ ալ վտանգի մէջ էր :

Լյսպիսի դժբաղդ ժամանակի մէջ՝ որ և իցէ յաղթութիւն մ'որ ըլլուէր ասպատակող թշնամեաց վրայ, մեծաւ ուրախութեամբ և մեծագոյն գովեստիւք կը հռչակէր զայն ժողովուրդը, և քերթողաց ալ խանդը չէր կորսնցըներ. այնպիսի փառաւոր նիւթն ու առիթը : Երբեմն այս ազատութեան աղաղակը մենաստաններու մէջէն ալ կը լսուէր՝ բանաստեղծական կերպարանք առած և լցեալ աշխուժիւ ու կրօնական օծութեամբ. ինչպէս է որսալէս լեզուով երգ մը յօրինեալ ի պատիւ ի ուղովիկոսի Գէ, որ 881 տարւոյն յաղթէր էր իորմանաց ի Սոգուր : Լյս քերթուածը երկտող տուներով և նմանա-

ձայն վերջաւորութեամբ շինուած է. հաւատոց և հայրենեաց սէրը ճոխաբար սփռեալ ըլլալով մէջը, ախորժով կարգացընել կու տայ զայն. թէպէտ պատերազմին յիշատակը միայն կ'ընէ քերթողը, բայց նախախնամողական ազատութեան մը գաղափարովը ձուլուած են իւրաքանչիւր տողերը, և ի ուղովիկոս թագաւորին բնաւորութիւնը կատարելապէս դուրս կը ցատքեցընեն :

Երգ զԼագովիկոս Գէ :

“ Լը ճանչնամ ես իշխան մը, զթագաւորն ի ուղովիկոս, հաւատարիմ ի պաշտամանն Ռստուծոյ, որ կը վարձատրէ զինքը իր հաւատոցն համար :

“ Պզտիկութեանն ատեն՝ մահը զըրկեց զինքը իր հօրմէն : Լյսպիսի թըշուառութեան միջոց՝ Ռստուած ինքնին խնամարկեց իրեն և ուզեց իր առաջնորդն ըլլալ :

“ Ինկեր տուաւ իրեն քաջ ասպետներ. արքունական գահ մը պարգևեց իրեն Փռանկաց երկրին մէջ : Երանի թէ երկայն տարիներ վայլէ զայն :

“ Ի ուղովիկոս մաս հանեց իր թագաւորութենէն իր լարլուման եղբօր՝ արդար և ուղիղ դաշնադրութեամբ մը :

“ Լյս դաշինքէն վերջը՝ Ռստուած փորձել ուզեց զինքը. ուզեց տեսնալ որ արդեօք վշտաց կրնայ համբերել :

“ Ինչլ տուաւ որ հեթանոս պատերազմիք ասպատակեն իր երկիրները, և Փռանկէ անոնց գերիներն ըլլան :

“ Ոմանք մէկէն կորսնցուցին հոգիներն, այլք մեծ վտանգի մէջ ինկան. ով որ կը խորշէր չարիք գործելէ՝ թշնամանօք և արհամարհութեամբ կը նախատուէր :

“ Լմէն զինեալ հարստահարող՝ յափրշտակութեամբ հարօտացած, դըղեակ մը կը դրաւէր և այսպէսով ազնուական կ'ըլլար :

“ Ոմն ստախօսութեամբ կ'անցընէր կեանքը, ուրիշ մը մարդասպանութիւն, և այլ ոք օտարանալով իր տիրոջմէն :

1 Տես հո. ԺԵ, էջ 272, 317, 373 : հո. ԺԶ, էջ 110, 141, 178, 294 :

և ասոնց ամէնն ալ կը պարծէին ըրած նուն վրայ :

« Եւ ինչպէս որ շփոթեր էր , թագաւորութիւնը խռովութեան ու խառնակութեան մէջ էր . Քրիստոս բարկացած ըլլալով՝ թոյլ կու տար որ գան այս թշուառութիւնները :

« Ասկայն Մատուած գթացաւ մեր վրայ . և տեսնելով մեր վտանգը , հրամայեց Սուրբ Ստեփանոսի որ շտապաւ ճամբայ ելլէ :

« Ո՛վ արքայդ Սուրբ Ստեփանոս , օգնէ իմ ժողովրդեանս , որովհետեւ Սորմանք կը ճնշեն զան անողորմ խստութեամբ :

« Սուրբ Ստեփանոս այն ատեն պատասխանեց . Տէր իմ , կ'օգնեմ . և ոչ մահճը պիտի կարենայ արգիլել զիս որ քու հրամաններդ չկատարեմ :

« Մատուած հրամանով բարձրացուց զՍտեփանոս զորօք , Վաղղիոյ մէջէն քալեց Սորմանաց դէմն երթալու համար :

« Շնորհակալ կ'ըլլար Մատուած , և իր պաշտեանն սպասելով ասանկ կ'ըսէր . Ո՛վ Տէր , ահա ասիկ քեզի կը սպասենք :

« Այն ատեն պանծալին Սուրբ Ստեփանոս զօրաւոր ձայնով մը աղաղակեց . Եւրոպայս առէք , ով պատերազմիկք՝ ինծի հետ ընկերակցեալք :

« — Մատուած բերաւ զիս հոս . բայց հարկ է գիտնամ ես թէ արդեօք դուք ալ կ'ուզէք որ զիմեմ ես ՚ի պատերազմ :

« — Ամենայն վտանգ ես աչքս առած եմ , բաւական է որ զձեզ ազատեմ : Եւ որովհետեւ ինծի այն ամէնքը՝ որ հաւատարիմ են Մատուած :

« — Այնչափ ատեն կը վայլենք այս կեանքը՝ որչափ որ կը շնորհէ մեզի Քրիստոս . մեր մարմինները իր պաշտպանութեան տակն են , ինքը կը հսկէ մեր վրայ :

« — Ո՛վ որ եռանդեամբ ծառայելով Մատուած , այս կռուոյս մէջ կենդանի մնայ , փոխարէն պիտի առնու ինծմէ . իսկ թէ որ մեռնի , իր որդիքները պիտի առնուն :

« Այս ըսաւ և վահանն ու տէգը

ձեռք առաւ , և իր առոյգ երիւարին վրայ հեծած՝ թռաւ գնաց պատժելու իր թշնամիները :

« Եւ ատ ժամանակ չանցուց՝ Սորմանները գտնալու : — Վահագնութիւն Մատուած , աղաղակեց՝ տեսնալով իր փրկութիւնը մարդիկը :

« Մտնելով թեամբ ձիավարելով՝ օրբաւ զան երգն երգել սկսաւ , և ամէնքը մէկտեղ կ'երգէին . Ողորմեա մեզ , Մատուած :

« Երգեցին երգը , պատերազմն սկսաւ , արիւնը Փռանկաց երեսին վրայ ցայտեց , որոնք կը գործածէին իրենց զէնքերը :

« Մտնելով վրէժնին առին , բայց մասնաւորապէս Սուրբ Ստեփանոս թագաւորը : Եւրոպ և աներկիւղ , այսպէս էր իր սովորութիւնը :

« Սուրբ Ստեփանոս մէկը կը զարնէր , մէկալը կը ճղէր . դառնութեամբ կը լեցընէր իր թշնամիքը , և անոնց հոգիները կը փախչէին իրենց մարմիններէն :

« Եւ ինչպէս որ ըլլայ Մատուած կարողութիւնը . թագաւորն Սուրբ Ստեփանոս յաղթական հանդիսացաւ : Վահագնութիւն մատուցանենք ամենայն սրբոյ . յաղթութիւնը Սուրբ Ստեփանոսի տրուեցաւ :

« Արքայն Սուրբ Ստեփանոս երջանիկ եղաւ . որչափ արագ , այնչափ ալ հաստատուն երեւցաւ իր կտորձութեան հանդիսին մէջ : Պահէ՛ զինքը , ո՛վ Տէր , իր մեծութեան մէջ :

Այս երգին մէջ , որ աւելի կրօնական է քան թէ պատերազմական , յայտնի կ'երևցնէ քերթողը վտանգին մեր ձաւորութիւնը : Այդ վտանգը աւելի մեծցաւ՝ երբոր Սորմանք նորէն արշաւանք մը ընելով , Եւրոպոս Յոյրն աթոռէ ինկաւ իր տկարութեանն համար : Եւ յաջորդները , Եւստի ՚ի Վաղղիա և Բնուլ՝ ՚ի Վերմանիա , իրենց նախորդին նախատանաց ամօթը ջնջեցին նշաւաւոր յաղթութիւններով , մէկը ՚ի Վարիզ , միւսը Պրապանդի մէջ : Բայց թշնամիք դարձեալ կրկնեցին իրենց

յարձակմունքը . Հասդիսկի և Ռոլլոնի զօրքերը այնչափ վնաս հասուցին Ռուս և Սէյն գետոց շրջակայ գաւառներուն , որ զանոնք ազատելու համար հարկ եղաւ Վաղղիոյ նահանգներէն մէկը տալ յաղթականաց :

Ինգղիա , որ այլ և այլ ծովերու վրայ դիրքեր ունի , և լի էր վանքերով ու աբբայական մենաստաններով՝ որոնք քրիստոնէական քաղաքակրթութիւնը վայելել կու տային երկրին , և ուրիշ կողմանէ ալ՝ այլ և այլ իրարու հակառակորդ իշխաններու ձեռքը բաժնուած էր , Ինգղիա կ'ըսենք՝ աւելի աղուոր պատառ մը կ'երևար քան զՎաղղիա Սկանտինաւիացոցանյազգանկութեանը : Իսանկով է որ Ռանեարի պարտութիւնն ու մահը ուրիշ բան չըրաւ՝ բայց եթէ աւելի սաստկացուց միրիկը՝ անոր որդուց աւերիչ խառնիճաղանձ զօրաց խումբերը Ինգղիոյ վրայ թափելով : Երթումբերիա երկիրը անոնց առաջին որսն եղաւ , Սերսիա կը դողար անոնցմէ . և ամէն տեղ ուր որ կը դիմէին անոնք՝ հրդեհներ , աւարաւութիւն , պատերազմիկներու և քահանայից սպանութիւնք , մշակեալ երկիրներն ապականել , գիտութիւնները ջնջել անհետացընել , ասոնք էին իրենց գործքերը : Երջապէս Ռէսէքսի թագաւորութիւնն ալ ընկճուելու վրայ էր , որով հեթանոսութիւնը յաղթութիւն պիտի կանգնէր , երբոր Վախախնամութիւնը իր ժողովուրդը փրկելու և վերանորոգելու համար յարոյց երիտասարդ մը , որ անծանօթ էր ինչուանայն ատեն , վերջին շառաւիղ արքունական ցեղին , օգնական իր եղբարցը՝ բայց օտար ի փառասիրութենէ :

Եւս երիտասարդն էր Սեծն Բլփրետ , որ միանգամայն քաղաքագիտութեան , փիլիսոփայութեան և գեղեցիկ դպրութեանց մէջ անուանի եղաւ : Իր գրուածքները , իր գործքերը և իր ժամանակակից մարդկանց անժխտելի վերակայութիւնը անանկ պայծառ լուսով կը յայտնեն իր անձը , որ ամենևին երկբայութիւն չվերցըներ ինչ որ իր կենաց

վրայ կը պատմուի : — Իր քաղաքագիտական կեանքը երկու ժամանակ կը բաժնուի . ժամանակ վշտաց , յորում փորձ չըլլալով և այնպիսի արքունական գահի մը վրայ ելած ըլլալով՝ որ կործանման վտանգի մէջ էր , յաղթուեցաւ ի խրոխտն Սկանտինաւիացոց , և ըստիպուելով փախչելու և ծածկուելու՝ ծառայ եղաւ «Գալտի» մը , որ թշնամեաց բանակին մէջ հիւղ մը կը բնակէր . և ասանկով իր ապերախտ հպատակներէն նախատուեցաւ , մանաւանդ թէ մոռցուեցաւ ալ . դարձեալ՝ ժամանակ յաջողութեան և փառաց , երբոր այսչափ արգելքներու յաղթանակելով՝ իր աշխատաւոր սրոյն թափած արիւններով իր աթոռը հաստատեց , և հնազանդեցոյց իրեն՝ եօթն թագաւորութեանց բոլոր երկիրները : Բաջին ժամանակին մէջ , թէ իր վշտաց և թէ իր գործելու ատենը՝ Բլփրետի հաստատուն բնաւորութիւնն էր միակամութիւնը , հոգոյ ոյժ մը խառն ընդ քաղցրութեան և ընդ ապաշաւի անցողական թեթեւակասութեանց : Երկրորդ ժամանակին մէջ , անխոնջ ու լուսաւորեալ փոյթ և խնամք մը կը տեսնուի իր վրան իր ժողովրդեանը բարոյականն ուղղելու , դպրութեանց , ճարտարութեան և երկրագործութեան յառաջդիմութիւն տալու , և ապահովընելու Ինգղիոյ ապագայ մեծութիւնը , որուն բուն հիմնադիրն ինքն եղաւ : Երբոր Բլփրետ պատերազմի հոգերէն թեթեւացաւ , և Սկանտինաւիացիք՝ մասամբ հալածուելով երկրէն և մասամբ քրիստոնէական հաւատքն ընդունենուն իրեն նիղականցելով՝ շունչ առնել տուին իր հպատակացը , մտածեց որ դարման ընէ և աղքատութեան ու տգիտութեան վերքերը փարատէ իր ժողովրդեան վրայէն՝ աշխատութեան սորվեցընելով զանոնք և լուսաւորութիւն տարածելով մէջերնին : Եւսպէտ ծանր հիւանդութեամբ կը նեղուէր , ի վերայ այսր ամենայնի քսան տարի անընդհատ այս գործոյն ետեւէ եղաւ , իմաստուն օրէնքներ հրատարակելով և զանոնք պահել տալով ,

զօրաց կարգ կանոն դնելով, ծովային զինուորութիւն հաստատելով, և ան դաստաններու մշակութեանը դարձընելով այն փախստականներու բազմութիւնը՝ որոնք կոտորածէն խալըսեր էին։ Բայց առաւել քան զամենայն՝ բարձրագոյն գիտութեան, այսինքն կրօնից, փիլիսոփայութեան և պատմութեան վրայ սեւեռեց իր մտադրութիւնը։ Այլ տեսնէր որ երկրին աւերմանը պատճառաւ՝ վանքերը անապատացեր էին, եկեղեցիք կործաններ, ձեռագիրները այրեր էին, և մարդկային իմացականութիւնը զուրկ էր օգնութենէ։ Պահ չեղաւ իր քովը ժողովելու միայն զգիտունս, զորոնք իր ծախքովը կը պահէր արքունեաց մէջ և որոնց աշակերտութիւն կ'ընէր, այլ միտքը դրաւ որ ինքն ալ իր հայրենակցաց կրթութիւն ստանալուն ձեռնտուութիւն ընէ, և այս վախճանաւ գիշեր ցորեկ կ'աշխատէր՝ որպէս զի կարենայ հասկընալ այն գրքերը՝ որոնց տարածումը կրնար անոնց օգտակար ըլլալ։ մինչդեռ ուրիշ կողմանէ իր եռանդուն աստուածսիրութիւնը՝ ինչուան հնդկաստանի քրիստոնէից ալ խնամք կը տանէր։ Այլ երջապէս տիրացաւ լատին լեզուին, որ այնչափ գանձեր կը պարունակէր իր մէջ, միանգամայն անկող-սաքսոն լեզուն հիմամբ գիտնալով, սկսաւ աննման եռանդեամբ մը թարգմանել Սեծին Վրիգորի հովուական թղթերը, սրբոյն ( ) գոստինոսի հրահանգները, Պետայի Եկեղեցական Պատմութիւնը, և Որոսիոսի Տիեզերական Պատմութիւնը, որուն մէջ ինքը հին Վերմանիոյ վրայ տեղեկութի մը աւելցուց։ Եւ բոլոր այս գործածքները զխաւորաց ու քահանայից խրկելով, անոնց ձեռքով կը տարածէր ժողովրդեան մէջ ընթերցման և ուղիղ սկզբանց սէրը։ Իր առանձնական մտածութիւններուն համար ալ կանոն բռնած էր իրեն Բոյետիոսի Սխիթարութեան գիրքը, զոր ուզեց նաեւ ոչ միայն թարգմանել, այլ և ընդարձակել իր սրտէն բխած իմաստներովը։ Այս հայելոյն մէջ, որ Սարկոսի Երեմիոսի

հայելիէն աւելի պայծառ է, Եւփրեսի բոլոր հոգին կը ցոլանայ, և իր զգացմանց քաղցր զեղումն ու իր վսեմական բորբոքը կը յափշտակեն զմարդ։ ( ) րագրիս սահմանը չներելով այսպիսի թագաւորի մը ազնուական առանձնախօսութիւններն ընդարձակ կերպով հոս մէջ բերելու, գոհ կ'ըլլանք դնելու այս ընտիր գրքէն քանի մը սկզբունքներ։

“ Եստուած գիտէ որ ես ոչ ցանկացեր եմ և ոչ ետեւէ եղեր եմ այս երկրաւոր թագաւորութեան փառասիրութեան արծաթսիրութեան տենչիւ։ Ես միայն փափագեր եմ այն բանին՝ որ հաւաւոր էր իմ պաշտամանս, այսինքն ուզեր եմ կարողութիւն աղէկ կատարելու զայն։

“ Եւ մեծագոյն ու սիրելագոյն իղձս եղած է արդարութեամբ ապրիլ, և իմ անուան յիշատակիս հետ քանի մը բարի գործքերու յիշատակը միացած ձգել։

“ Եւ անց առաքինութեան փառաց ցանկալը՝ խիստ աղէտալի վրիպակ մըն է։

“ Եւ հպարտանար երբեք ազնուականութեանդ վրայ։ ամենայն մարդիկ նոյն սկզբնաւորութիւնը չունին։ Եստուած զհոգին մարմնոյն հետ միացընելով՝ ամենուն բնածին ազնուականութիւն տուած է։ Եւ իրաւունք կրնաս ուրեմն ստանալ դու քու սերնդեամբք քեզի հաւասար մարդկանց վրայ, թէ որ չես գերազանցեր զանոնք բարի գործովք։

“ Թագաւոր մը կրնա՞ր արդեօք սիրել իր թագաւորութիւնը՝ թէ որ իրեն հպատակողները գերինէր միայն ըլլային։ Իր հպատակներուն ազատութեան վրայ կը կայանայ իր ճշմարիտ մեծութիւնը։

Եւ իսկ իսոբերը վայել են այն թագաւորին բերնին, որ իր իշխանութեան մէջ գտնուող բոլոր ստրուկները ազատեց, և որուն ձեռքը դրոշմեց այս յիշատակաց արժանի սկզբունքը։ “ Եւ գղիացիք պէտք է ազատ ըլլան իրենց մտածութեանցը պէս։ Եւ սկզբունք

քը վայել է այն անձին բերնին, որ հզօրագոյն ևս ընդդիմանալու համար իր պարտուց կատարմանը թշնամի եղող կրից՝ խնդրեց Մստուծմէ և սիրով կրեց այն սաստիկ հիւանդութիւնն որ երկինք տուաւ իրեն : Այել է դարձեալ այն անձին, որուն անպայման աստուած սիրութեան և անսպառելի մարդասիրութեան լիութիւնը կը բովանդակուին այն աղօթքին՝ զոր առ Մստուած կ'ուղերձէր, և այն յետին խրատներուն մէջ՝ որ իր Եղուարդ որդւոյն տուաւ :

“Եւ կը փնտրուեմ զքեզ, ու Մստուած իմ. բաց իմ սիրտս, և սորվեցուր ինծի թէ ինչ ճամբով պէտք է դիմել առ քեզ : Արիշ բան չեմ կրնար նուիրել քեզի՝ բայց եթէ իմ բարւոյ կամքս, որովհետեւ ինքիրենս ոչինչ կրնամ ընել : Ասկայն ուրիշ աւելի գերազանց բան չեմ գտնար՝ ինչպէս զքեզ սիրելը՝ ի վեր քան զամենայն, զքեզ ո՞ միայն իմաստունդ, ո՞ միայն անարատ, ո՞ միայն յաւիտենականդ ,” :

“Հոս եկուր, որդեակ իմ, նստէ որ դեռ լսես իմ խրատներս : Իմ ժամանակս մերձեցաւ, մարմինս կը տկարանայ, իմ օրերս սահեցան, հարկ է որ իրարմէ բաժնուինք : Արիշ աշխարհ մը կը կոչէ զիս, դու իմ ինչքս պիտի վայելես : Եղաչեմ զքեզ, ան սիրոյն համար ըլլայ որով զքեզ կը սիրեմ՝ հայր և պաշտպան եղիր քու ժողովրդեանդ. եղիր ապաւէն այրւոյն և հայր որբոյն : ( ) Գնէ՛ աղքատաց, պատսպարէ՛ տկարները, և բոլոր կարողութեամբդ՝ զրկելոց հատուցումն ըրէ : Հնազանդ եղիր միշտ օրինաց, և այն ատեն սիրելի կ'ըլլաս Մստուծոյ, որով ոչ երբէք զինքը աղօթիւք օգնութեան կանչելդ անօգուտ կ'ելլէ, և ինքն իր իմաստութեամբը ձեռնտու կ'ըլլայ քեզի ,” :

(Ժ) Եւ որ իրաւցընէ մտածէ մէկը Մկրտտի ունեցած բարոյական, քաղաքագիտական և գրականական արդիւնքները. թէ որ մտածէ որ իր կենաց իրէք մասին մէկը բռնադատեալ անգործութեան մը մէջ անցուց, ուրիշ մէկ մաս մը վտանգալից սքսորանաց մէջ, և

երբ վերջապէս արքունական աթոռին վրայ հաստատուեցաւ՝ անթիւ անհամար դժուարութիւններով և նեղութիւններով պարաւեալ այնչափ մեծամեծ և օգտակար նորոգութիւններ ըրաւ, և անգղիական քաղաքականութեան և իշխանութեան անխախտելի հիմունքն ինքը դրաւ, այս ամէն բաները մտածողը կարելի բան չէ որ չսեպէ զՄկրտտի գրեթէ գաղափարական օրինակ մը կատարելութեան, և այնպիսի ազնուական սիրտ ու գեղեցիկ հանճար մը, որ մարդկային լինջաց ու ճակատներու մէջ քիչ անգամ բնակեր են :

Մկրտտի համբաւը միայն բաւական եղած էր եօթն թագաւորութեանց բոլոր սահմանները իրեն ձեռքին տակ հնազանդեցնելու, և Սաքսոնաց ու Մեկլիացաց այս սերտ միութիւնը իր յաջորդներուն ժամանակն ալ տւեց : (Ժ) Եւ այսպիսի միութեամբ մը երկրին ուժն և կարողութիւնը աւելի զօրացաւ, բայց ասպատակողաց զայրոյթն ու բռնութիւնն ալ աւելի զայրացաւ, և Վանիք աւելի բազմաթիւ նաւատորմով ցամաքը թափուելով՝ Սկոտլանդի և Իռլանտայի ալ օգնութիւն գտան, որոնք կելտական երկիրներ էին և Սաքսոններու թշնամի : Մյն ատենները Մկրտտի թուր Մեկլիացն կը թագաւորէր Մեկլիոյ վրայ. սկզբան յաղթուելով Վանեաց Մեկլիոյ գլխաւորէն և Սկոտլանդի Կոստանդին թագաւորէն, այնպիսի ձախորդութիւններ քաշեց՝ որ քիչ մնաց թագաւորութիւնն ալ պիտի կորսնցընէր. սակայն հուսկ ուրեմն իր պապուն յիշատակովը վառուելով, 938 տարւոյն իր Եղմոնտ եղբորը և իր կտրիճ պատերազմիկներուն հետ մէկտեղ յանկարծակի դաշնակից թշնամեաց վրայ հասաւ ի Պրիւնանպուրկ, և յուսահատաբար պատերազմելով՝ նշանաւոր և որոշիչ յաղթութիւն մը ստացաւ, որուն յիշատակն անկորուստ պահած է հետեւեալ անկո-սաքսոն երգը :

Երգ զԱրեւիկայ :

« Լեւոնի թագաւորը , կոմսերու գլուխը , որ պատուոյ մանեակները կը բաժնէ , ազնուական Լադմոնտին մեծ եղբայրը , պատերազմի մէջ 'ի սայր սուսերի անմահական փառք մը ստացաւ 'ի Պրիւսիանայուրկ :

« Լադուարդի քաջ որդիքները իրենց ազգատոհմին հետ մէկտեղ՝ վահաններու պատերը տապալեցին , դրօշակներն յերկիր կործանեցին : Ասան զի բնական բան է որ այնպիսի նախնիքներէ ծնած ըլլալով՝ պաշտպանեն պատերազմի մէջ ընդդէմ ամենայն թշնամեաց իրենց հայրենիքը , իրենց ինչքն և իրենց գերդաստանները :

« Յաղթեցին և խորտակեցին սկովտական բանակն ու նաւատորմիդը : Վետինն ինկող մեռնող պատերազմիկները ուռգեցին զգալուն արեամբ , սկըսեալ այն առաւօտեան ժամէն՝ յորում աստեղաց մեծագոյնն , արևը , ծագեց երկիրս , մինչև որ Բարձրեւոյն ջահճ՝ վեհ գունտն հասաւ 'ի մուտս :

« Հազարաւոր պատերազմիկներ գետին կը տարածուէին նիզակահար . ամբարտաւան Լորմաններն էին անոնք՝ զորս չկրցան պաշտպանել իրենց վահանները , Ակովտիացիներն էին որ կոտորածին զոհ կ'ըլլային :

« Ուեստ-Սաքսոններուն ընտրելագոյնները մասնաւոր գունդեր ձևացած՝ բոլոր այս օրուանս միջոցը փախստակաւ նաց ետեւէն ինկան : Որուն որ կը հանդիպէին՝ իրենց նոր սրուած թուրերուն բերնովն ու ժգնակի կը զարնէին :

« Ինկո-Սերսիացիք ալ հեռու չկեցան այս արիւնահեղ կռուէն ընդդէմ թշնամեաց , որ ընդ հրամանատարութեամբ Ինլաֆայ ճղքելով ծովն իրենց նաւերովը՝ եկած էին պատերազմելու այդ ափանց վրայ :

« Հինգ երիտասարդ թագաւորք պատերազմի դաշտին վրայ տարածուեցան՝ մարդասպան սուրէն թմրելով . անոնց հետ մէկտեղ եօթը տեղակալք Ինլա-

ֆայ , նաւատորմիկն նաւաստիներն և սկովտացի զօրքը :

« Վանեաց գլխաւորն յաղթուելով , սակաւ ուղեկցաց հետ բաղդէն մղուելով իր նաւուն խելաց վրայ նետուեցաւ . նաւը ալեաց վրայ արձրկուեցաւ . այսպէսով իր կեանքն ազատեց :

« Լոստանդին , Հիլտայի հին ծառայն ալ նոյնպէս յաղթուած՝ ինչուան հիւսիսային սահմանագլուխները փախչելով , քաջութիւններու վրայ պարծելու առիթ չունեցաւ : Ինքն իր ազգատոհմին միակ մնացորդն էր . բոլոր իր բարեկամները խառնուրդին միջոցը զարնուելով՝ պատերազմի դաշտին վրայ մեռեր էին :

« Լամանայէս զիւր որդին ալ դաշտին վրայ թողուց , երիտասարդ հասակի մէջ , մահացու հարուածով մը վիրաւորուած : Ենգաւոր ծերը չկրցաւ ուրախանալ այն խարտեալ մազերուն վրայ , զորոնք պատառող կտուցներ կը գիշատէին :

« Ինլաֆ և իր մարդկանց մնացորդը ալ անկէ ետքը չկրցան պարծենալ թէ կոտորածի դաշտին վրայ իրենք ճարպիկ են քան զամենայն մարդ դրօշներն յերկիր կործանելու , նետերն արհամարհելու , զօրաց խառնուրդի տոկալու , սուրով սուրերու գէմն առնելու , երբոր զէնքերնին կը գործածեն Լադուարդայ որդուց գէմ :

« Լորմանք , պատերազմէն հազիւ խալըսած՝ մրրկալից ծովու մը վրայ իրենց նաւերը քայքայելով , պատուեցին անդունդն որ իրենց նեղութեան միջոցը հասնին 'ի Տըպլին , հասնին յաւանտա :

« Բայց երկու եղբայրները , թագաւորն և իշխանը , դարձան 'ի Ուեսէքս՝ իրենց հայրենիքը : Իրենց ետեւ ձգեցին կարկաջող խումբ մը , անյագորին , չար ցինը , անխոնջ կտուցով արջնազուար , մրմռացող արջնագորտը , միցանկացող արծիւը , պատերազմող շահէն և անտառաց ահաւոր գայլը :

« Ոչ երբէք ասկէց աւելի մեծ պատերազմ տեսնուած է այս կղզւոյս մէջ ,

ոչ երբէք այսչափ պատերազմիկներ ճա-  
րակ եղեր են սրոյ , թէ որ արժան է  
հատալ հին իմաստնոց պատմածին ,  
յորմէ հետէ յարեւելից Բնկիւացիք և  
Սաքսոնք եկած են ընդարձակ ծովուն  
վրայէն Բրետոնաց վրայ յարձակելու  
համար . երբոր այս պատերազմի ա-  
րուեստին մէջ վարպետ եղողներն յաղ-  
թեցին Սելտերուն , և իբրև զգլխաւորս  
մեծարուելով՝ երկրին իշխանութիւնը  
ձեռքերնին առին , :

Բայս պատերազմական երգը , ինչ-  
պէս որ յայտնի կը տեսնուի , շատ կը  
տարբերի Լուդովիկոսի վրայ գրուած  
երգէն , յորում քաղցրութիւն և աղօթք  
կը սլանան բանաստեղծին բերնէն . իսկ  
սաքսոն սգալտին երգին մէջ հեթանո-  
սութեան յիշատակներ կը տեսնուին ,  
ինչպէս է կենդանեաց վրէժխնդրու-  
թեանը մատնելն թշնամեաց դիակնե-  
րը : Եւ իր ամբողջութիւնն առնելով՝  
կը յիշեցնէ Դապոյի պոհեմիական  
քերթուածը :

Եսոքերնիս պատմութեան դարձը-  
նելով , Բէլլիսդանայ յաղթութիւնը բա-  
ւական եղած կ'ըլլար թագաւորական  
իշխանութիւնն իր ազգատոհմին մէջ  
հաստատելու , թէ որ ներքին տարա-  
ձայնութիւնք և գժտութիւնք պատ-  
ճառ եղած չըլլային անոր կործանմանը :  
Բնոր համար Լատկարի թագաւորու-  
թեան ատենին՝ խաղաղութիւնը , յո-  
րում ժամանակի Բլֆրիգ գիտունն ան-  
դուլ ջանիք աշխատեցաւ զգիտութիւնս  
տարածելու իր գրուածքներովն և իր  
դասատուութեամբքը , ուրիշ բանի նը-  
մանցընել պէտք չէր՝ բայց եթէ մորի-  
կէն առաջ օգուն վրայ տիրած խաղա-  
ղութեանը : Բայս մորիկը փրթաւ մո-  
լեգնաբար Լաթելրէտ Բ անարժան ար-  
քային թագաւորութեան միջոցը , երբ-  
որ Լորմանք դարձեալ եկան դիմեցին  
հոն . բայց աս անգամուս ալ հեթանոս  
չէին և վայրագ կրքերու կուրութիւնը  
թօթափած էին . քրիստոնէութիւնը  
տարածուած էր մէջերնին , և իրենց  
բնութեան անսանձելի զօրութեանը

վրայ աւելցուցած էին նաև մտաց լու-  
սաւորութիւնը : Բայս անգամուս անցու-  
ղական ասպատակութիւն և աւերմունք  
ներ ընել չէր իրենց միտքը , այլ հաս-  
տատուն աշխարհակալութեամբք գրա-  
ւել երկիրը , և այս տենչիւ իրենց ջան-  
քը կը կրկնապատկէին : Բրդէն Սոլ-  
լոնի սերունդքը ծաղկեցուցեր էին 'ի  
Սեւստրիա զօրէնս , զճարտարութիւն  
և զվաճառականութիւն , արդէն Սուե-  
տիոյ ( )լաֆն և Լորուեկիոյ ( )լաֆը  
քրիստոնէութիւնն ընդունելէին , երբ-  
որ Սեծն Վանուդոս , տէր Տանիմար  
գայի և զԲնգղիա ալ գրաւելով քաջա-  
սիրտ Եդմոնտ Բն ձեռքէն , ցուցուց  
աշխարհի ինքն իր փորձովը թէ հա-  
ւատքը ինչ ազգեցութիւն կրնար ընել  
անկիրթ , բայց վեհանձն հոգւոյ մը  
վրայ : Բնգղիա տեսնելով իր թագաւո-  
րին իմաստութիւնը՝ ուրախութեամբ  
ընդունեցաւ զինքը և գրեթէ Բլֆրետի  
ժամանակը նորէն կենդանացած սե-  
պեց : Վանիք , Սաքսոնք և այլ ժողո-  
վուրդք 'ի մի ժողովուեցան իրենց թա-  
գաւորին մեծութիւնն հռչակելու . բայց  
Վանուդոս անթիւ բազմութեանն առ-  
ջև իր ծովուն ալիքներէն յաղթուիլը  
հանդիսացընելով , բարձր ձայնիւ հրա-  
տարակեց ամենուն իր կարողութեանն  
ոչնչութիւնը բաղդատութեամբ Բար-  
ձրելոյն կարողութեանը : Բնկէ ետքը  
Սկանաինաւիացիք ազնուական ազգաց  
կարգը ելան բարձրացան . ամէն տեղ  
ամէն մարդ իմացաւ որ այս ընտրեալ  
ժողովուրդը որչափ որ քայլ առաջ եր-  
թար՝ նոյնչափ աշխարհակալութեան  
քայլ պիտի ընէր , և թէ ինքը պիտի  
ըլլար բոլոր եւրոպական քաղաքակա-  
նութեանն աղբիւրը :

1 Բայս վեհ հանգիսին ստորագրութիւնը կար-  
գաւ ուղղութեամբ՝ կրնան նայիլ օրագրիս ԺԲ հա-  
տորը , էջ 90 :